عبد الغفور قل احمدف.

تاريخ صحيفه‌لری

ایکنچی کتاب

اوّلگی مملکت‌لرنك اورنلری هم خلق

ناشری:

صباح کتبخانه‌سی

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
МИЛЛИ КИТАПХАНӘСЕ
НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

11/1662243

КАЗАНЬ.
Типо-литографія Императорскаго Университета.
1909.

اوّلگی مملکتلرنڭ اورنلری هم خلق.

I— خط استوا بویی.

خط استوا بتون یل بویی قزو قویاش آستنده بولغانغه کوره، یعنی خط استوانی قزو قویاش یل بویی یلوتوب طورغانغه کوره، خط استوا بوینده‌غی یرلرده یل بویی جای بولوب طورادر، آنده‌غی کشیلر صالقوننی هم قشنڭ نی ایکانلگنیده بلمیلر. بو یرلرده برده صالقونلق بولماغانغه کوره، تورلی اوسملکلر یل بویی اوسوب، یاغمورلر یل بویی یاوب طورالر. بو یرلرده، صالقون یرلرده‌گی شیکللی، بر قوری آغاچلرغنه اوسماینچه، تورلی تورلی یمشلی آغاچلرده طولوب طورادر. خرمه آغاچلری، طوقلقلی چیکلاوك آغاچلری، ایکمه‌ك آغاچلری هم شوکار اوخشاشلی آغاچلر بار. بو آغاچلرنڭ یمشلرین آشاب، آنده‌غی کشیلر برده خذمت ایتمه‌ینچه عمر ایته آلالر دیورلك. چونکه طاماق طوق، طاغین نی کیره‌ك.

یمشلی آغاچلردن باشقه خط استوا بوینده بیك كوب تورلی تورلی طوقلقلی اوله‌نلر هم اوله‌نلرنلک طامرلری اوسوب طورالر. بو اوله‌نلرنیك آشاب طوق بولوب طورورغه ممكن در. بولاردن باشقه خط استوا یرلرنده كوب دیگزلر هم زور صولر بولغانغه، اول یرلرده بالق ده كوب. بالق طوتوب، بالق ایله‌ده طوق بولو ممكن. اما زور صولر بوینده‌غی یاخشی یرلرده چاچوب اوسترگان ایگنلر، صالقون یرلرده‌گی ایگنلر كبك كنه بولماینچه، بیك كوب آرتق هم یاخشی بولوب اوگالر.

خط استوا بوینده صالقون بولماغانغه كوره، ایولر برده صالماینچه طوروب بولا. فقط یرتقوچی زور زور حیوانلردن اوز اوزنی صاقلار ایچون، شق اورنده طورماینچه ممكن توگل. چونکه خط استوا بوینده‌غی یرلرده یرتقوچی زور زور حیوانلر بیك كوب. مثلا: آرصلان، یولبارص، آیو، وحشی اوگزلر (буйволы)، كره‌كادیللر، تورلی تورلی آغولی زور یلانلر هم شولارغه اوخشاشلی حیوانلر كوب بولادر.

خط استوا بوینده یاخشی یرلی اورنلر كوب بولسه‌ده، بولارغه قارشو بتونلای صوسز، آغاچسز، فقط طاشلردن هم قومدن عبارت بولغان اورنلرده آز توگل. بوند این اورنلرغه صحرا دیلر، مثلا آفریقاده‌غی صحراء كبیر شیكللی. بو اورنلرده

کشیلر توگل، حتی عقلسز حیوانلرغه‌ده طوروروغه ممکن توگل. چونکه بو صحرالرده صو ایله اورمانلرغنه بولو توگل، آنلده نی قدر طرشسه‌گده بر نیلده اوستره آلمازسلك، بر نیلده قیلا آلمازسلك.

II – صولر.

صو طبیعت‌نلك بر زور الوشیدر. صو یوق یرلرده طبیعت‌نلك ماتورلیغی هم بایلیغی کوزگه کورنو توگل، یوق دیوب ایتورگه ممکن. اما صولر کوب یرلرده طبیعت‌نلك ماطورلغیله،بایلغیده کوبدر. زور صولر بوینلك تورلی آغاچلردن بولغان زور اورمانلر اوسوب طورالر. اورمانلرده تورلی تورلی حیوانلر عمر ایته‌لر. صو بوینده‌غی یرلر یاخشی بولغانغه، بو یرلرده خلق‌لر تورلی ایگنلر ایگوب، آوللر هم شهرلر قوروب کون ایته‌لر.

خط استوا بویی بونك این زور صولرغه بای‌در. مصرده: نیل صووی، میصوپوتامیه‌نلك ایکی یاغنده برور صو، دجله هم فرات صولری. هندده: اینلد هم هندن قتای‌غه طابا غانغ صووی. بو صولر بوروغی زمانلردن بیرلی طبیعتنی ماطورلاب هم بای ایتوب، تقانغه کوره، اوزلرینك بوینه نیچه ملك

یللر بوندن اوّل خلق نی اوزلر ینه قاراتوب، یرلر ینه اوطورتقانلر.
خلق بو یرلرنگ یومارت طبیعتی ایله فائده‌لانوب، آوللر،
شهرلر هم مملکتلر قوروب، بو کونگه قدر عمر ایتوب طورالر.

III — نی ایچون خلق اوّل وقتلرده یلی یاقلرده طورا باشلاغانلر؟

اوّلگی وقتلرده خلق بزنگ کبک آسانقنه عمر ایتمه‌گانلر. بزنگ کبک آز وقتده کوبنی اشلامایینچه، کوب وقتده آزنی اشلاب طورغانلر. چونکه آلرنگ پار، ایلیکتر ایله اشلی طورغان ماشینالری هم حاضرگی شیکللی تورلی تورلی قوراللریده بولماغان. قوراللر نی قدر توبان درجه‌ده بولدی ایسه، شول قدر عمر ایتووی چیتون. اما طورا طورغان یرلرده قورالسز بولوب، آنگ اوستینه طبیعت ده یاردم ایتماسه، بتونلای ده طوروغه ممکن توگل. مثلا: سیبیریانگ صالقون یرلرنده یمشلی آغاچلر، آشی طورغان اوله‌نلر هم رزقلانا طورغان هیچ بر نرسه اوز اوزندن اوسمی هم اوسترگه‌ده ممکن توگل. بوندا این یرلرده بتونلای توبان درجه‌ده بولغان قوراللر ایله اوزگنی صاقلارغه وقت بولسه، رزقلانورغه وقت یتمی، اگر بونلرغه‌ده وقت بولسه صالقوندان رزقلانورغه وقت

یتمی. اگر اوچوسینه‌ده وقت ییتکروب بواسه، اول وقتده حاضرگی یاقوتلر هم طونغوزلر شیکللی عمر بویی وحشی‌غنه قولوب اوتکارورگه هم ترقی دیگان نرسه هیچک بولماسقه کیره‌ك. چونکه خدمت بیك کوب، ترقی ایته‌رگه وقت قالمی.

بتون یر اوستی، صالقون سیبیریا شیکللی طاقر توگل. خط استوا بویینداغی کوب یرلرده طبیعت‌نك یاردمی ایله گنه‌ده عمر ایته‌رگه ممکن. اول یرلرده تلاگانچه طوقلقلی تورلی جیکلاوکلر، یمشلر، هم تورلی تورلی طوقلقلی اوله‌نلر چاچمایچه اوسکانگه کوره، آز خدمت ایله طوق بولورغه هم بتونلای صالقون بولماغانغه آز کیوم ایله آصات اشلانگان اورنلرده (چادر شیکللی) طوروب عمر ایتارگه ممکن هم زاپاس وقتده کوب قالادر. زاپاس وقت بولدی ایسه، کشی نی قدر وحشی بولسه‌ده، تیك یاطاسی کیلمی. نی بولسه‌ده اشلی. یاری، اشلامه‌سونده. اما یمشلی اورنلر کیره‌ك بولغانغه آلار بیك قیمتلی. شوکا کوره بو یرلرنی ایکنچی بر جیت کشیلردن صاقلارغه کیره‌ك. صاقلار ایچون قوتلی بولمی یارامی. قوتلی بولور ایچون باشنی واتارغه، قوراللرنی یاخشرطورغه، مملکت بولوب ایوشورغه، یعنی ترقی ایته‌رگه تیوش بولادر.

خط استوا بوینه خلق‌نك جیولووینه زور سببچی‌لر: مصرده‌غی نیل صووی، میصوپوتامی‌ده دجل ایله فرات صولری،

هند ده اینک هم قتای ده غانغ صولر یدر. چونکه بو صولر زور صولر بولغانغه، طاشیغان چاقده اوزلرینک یار بویلارینی کوب چاقرملرغه، صولاب طورغانلقدن، بو یرلرده طبیعت بیک بای در. بو بایلقلر آرقاسنده خلق‌نلک عمر ایتووی بیک جیکللر، شونلک ایچونده ترقی اینه‌رگه وقت کوب بولغان هم ترقی ایتکان‌لر.

مونه اینده شوکا کوره ایلک اوّل خلق‌نلک عمر ایتوب طورا طورغان یرلری، یعنی ترقی ایتکان اورنلری: مصر، میصوپوتامی، هند هم قتای یرلریدر. ایلک اوّل مملکتلرگه قوشلوب ترقی ایتکان هم بتون علملرنی باشلاب چغارغان کشیلر: مصر، میصوپوتامی، هند هم قتای کشیلریدر.

IV — طاولر.

یوقاریدا ایتلگان مملکت یرلری ماطور هم بای بولسه‌لرده هم برخط استوا بوینده تزولگان بولسه‌لرده، بر برسینه یاقین توگللر. آنلرنلک بعضیسین قوملی صحرالر بوله، بعضیسین کوب یرگه صوزلغان زور زور طاولر بولوب طورادر. حاضر بولوب طورماسه‌لرده، اوّلگی وقتده بولوب طورغانلر. شوکا کوره بو مملکتلر هر قایوسی آیروم آیروم اوزلرینچه گنه

عمر ایتکانلر، کوب وقتلر بر برسینڭ بارلیغین‌ده بلمه‌گانلر. بو سوزلرنی نق ایته‌ر ایچون حاضرگی قتای مملکتینه قاریق. قتای اوزی هیچ کم ایله قاتناشماو سببلی، کم‌گه‌ده التفات ایتمه‌وی ایله بتون مملکتلردن آرتقه قالوب طورغان هم بو کونگه قدر آرتقه قالوب طورا دیوب ایتورگه ممکن.

هندنڭ‌ده قتای کبك اوزینه کوره تاریخی بار. اولده کوب زمان بتون دنیادن کیسلوب طورغان. چونکه هند ایله قتای‌نی بر برسندن آیروب طوتقوچی هیمالای طاولریدر. میصوپوتامی ایله آیروب طوتقوچی زور صحرالر (کوطه) هم سولیمان طاولریدر.

اما مصر ایله میصوپوتامی، هند هم قتای شیکللی آیروم بولماغانلر. مصر نیل‌نڭ توبنده، میصوپوتامی دجله ایله فرات باشلارنده جایلمشلردر. بو صولر هم ایکیسینه‌ده کروانلر یوروتور ایچون زور یوللردر. بو ایکی زور مملکتنی بر برسی ایله طانشدروچی عربستان‌نڭ جنوب یاغنده‌غی سوریه (سیریه) یری‌در. سوریه بونلرنڭ هر ایکیسینه‌ده یاقین بولغانغه، مصرده میصوپوتامی‌ده سوریه‌غه، فائده طابام دیوب یوری‌یوری، بر برسی ایله طانوشقانلر هم‌هر ایکیسیده سوریه‌نی اوز قولیمه آلام دیوب، بر برسی ایله قارا قارشو کیلگانلر.

هند ایله قتای آیروم بولوب یوقلاب طورغان چاقده،

نیل بوینداغی مصرهم دجله ایله فرات بوینداغی میصوپوتامی،
بو ایکی زور مملکتنڭ آرالرنداغی یوللرنده بولغان سوریه‌ده،
بر برسی ایله قاتناشوب، بر برسی ایله طانوشوب، عمل
قیلغانلر، ترقی ایتکانلر. چونکه هر اوچیسنده‌ده بایلق یوق
توگل، بایلق بار. مصرنڭ نیل صووی، میصوپوتامی‌نڭ دجله
ایله فرات صولری هم سوریه‌نڭ، سوریه‌نی قیمتلته طورغان،
سفید دیگزی‌در (Средиземное море).

٧ — صو هم قوری یوللر.

آفریقانڭ شمالنده هم آزیانڭ جنوبی ایله غربنده
بولغان برونغی مملکتلرنڭ بر برسی ایله قاتناشوب یورولرینه
سببچی بولغان نرسه اوزلرینڭ زور صولریدر. بو زور صولری
ایله عمل قیلغانغه کوره، بوزمانتی صو ایله عمل قیلا طورغان
زمان دیوب اینسه‌ك خطا بولماس. بو زمانده صو ایله گنه‌ده
عمل قیلو ممکن بولماغان. چونکه آز بولسه‌ده صوسز یرلرقی
هم طاولقلرنی قوری یول ایله یورمی یارامی. شولای بولسه‌ده
مملکتلر بر برسینه یوری یوری، بر برسی ایله قاتناشه
قاتناشه، یوللرنی اوزایتوب، کوبایتوب، یوری طورغان
یرلرنی همان کیگایته طورغانلر. بورو یرلرینی کیگایتکان

صاین اوز آرالرینه خلق‌نی آرتدروب، ترقی اورنینی همان زورایتوب، عمل قیلغانلر.

بو وقتلرده دیگزلر ایله فائده‌لنه بلماگانگه کوره، اوز یرندن یراق بولغان خلق ایله طانوشوب قاتناشه آلماغانلر. اما یقین بولغان خلق برله صولر یاردمی ایله، یاکه صو ایله بولماسه قوری یوللرده کروانلرده یوروتوب، بر برسی ایله سودا قیلغانلر.

شولای سودا ایته طورغاچ، بو یرلرده‌گی کشیلر دیگزلر ایله‌ده فائده‌لنه بله باشلاغانلر. دیگزلر ایله فائده‌لنه باشلاغاچ، کوب یاکا یرلر هم یاکا کشیلر ایله طانوشوب، سودالری زورایوب، عمل قیلولری آرتقان. ایلك اوّل فائده‌لنه باشلاغان دیگز سفید دیگزی‌در.

دیگز ایله عمل قیلو آصات توگل، بیك کوب بلولر کیرەك. دیگزلر ایله عمل قیلورغه شول وقتده‌غنه ممکن‌درکه، اگر دیگز یارلری دیگز ایله عمل قیلورغه اوڭغایلی بولسه یعنی دیگز بوینده زور هم یاخشی اورمانلر بولسه. چونکه آغاچدن باشقه کیمه‌لریاصاب بولمی. دیگز کیمه‌لرینه کیلوب طوقتار ایچون دیگز یارلرنده یاخشی اورنلرده (گاوان (гавань) بولورغه تیوش هم شونده‌غی خلق‌ده دیگز ایله فائده‌لنه بله طورغان بولورغه کیرەك.

VI — سفید دیکزینک فائدەسی.

بوقاریدە ایتولگان سفید دیکزینک یارلری، کیرەکلی اورنلری هم یاخشیلغی ایلە طولوب طورا. ایچدەگی دیکزلردن هیچ برسندە بحر سفید کبک یارلر ایچینە تیرەن نیرەن بولوب کروب طورغان اورنلر یوق. خریطەغە قاراساق: بحر سفیدنک یارلرغە کروب آدریاتک دیکزینی، سیاه دیکزینی هم آزاق دیکزینی کورور ایدک هم سفید دیکزنکگی کبک یارلر بر دیکزدەدە یوق. مثلا اوزینک بالقان هم آپینین یارم آطاولری ایلە اوزینی قیمتلیدر. بحر سفید اوزینک آطاولری ایلەدە بیک بای. خصوصا شرق طرفندە بیک کوب. بوطرف، اوّل ترقی ایتوب عمل قیلغان زور مملکتلرنک بویندەدر. جنوب یاغندە مصر، شرق یاغندە سوریە، سوریە آرتندە، یراقدە توگل میصوپوتامی. سوریە بحر سفید آرقاسندە بو ایکی زور مملکت ایلەگنە عمل قیلماین، شرق یاغندەغی کشیلر ایلەدە سودا ایتکان.

سوریەنک بتون دیکز بویندەغی یاری فینیکیە دیوب آتالادر. فینیکیە اوزینک مصرغە هم میصوپوتامیغە یاقنلیغی ایلە هم دیکز کیمەلرینە طوقتاب طوررلر ایچون کوب یاخشی اورنلری

ودیگز کیمه‌لرینی یاصار ایچون اوسوب طورغان اورمانلری بولغانغه کوره تاریخ ده صو ایله عمل قیلنغان ایلك اوّلگی اورندر. اوّل وقتده صو ایله عمل قیلا طورغان اورون بحر سفیدنك شرقی ایدی. اما طورابارا عمل قیلو غرب طرفینه‌ده طارالوب، غرب یاغیده عمومی ترقی یولینه کرشکان.

بحر سفید آرقاسنده حاضرگی یاوروپاده، عمومی تاریخ بیتلرینه کرگان. جنوب هم شرق طرفلری ایله یاوروپانی اوّل عملگه کرتوچی بحر سفیدنك ایکی زور یارم آطاولریدر. بولردن بری بالقان اوّلگی مملکتلرگه یاقینراق بولووینه کوره، عملگه اوّل کرشکان. بالقاندن آپینین‌غه‌ده کوچوب اولده اویغانغان. بالقاننك جنوب یری یونان (غریتسیه) یریدر. یاوروپا یرلرندن یونان یری کوب آطاولری ایله هم کیمه‌لر ایله کیلوب طوقتار ایچون کوب یاخشی اورنلری واورمانلری ایله، یعنی بحر سفید آرقاسنده عمومی تاریخ‌غه کروچی اوّلگی اورندر.

آپینین (اوّلگی ریم مملکتی) یونان یرندن تاریخ‌غه صوگره‌ق کرسه‌ده، عمومی تاریخ ده اوزینه بیك کوب اورون آلغان. مونه شولای ایتوب دیگز ایله فائده‌لنه بلگاچ، آز آزبولسه‌ده، بحرسفید بتون یار بویلری ایله عمومی تاریخ‌غه کروب، ایسکی تاریخ‌نك توبی هم اصلی بولوب قالغان.

VII — نسل (راصا).

برونغی وقتده خلق، حاضرگی کبك کوب بولماسه‌ده، نیچه تورلی نسلگه بولنگانلر. بعض بر اورنده بر تورلی‌گنه نسل کشیلری طورغان، بعض اورنلرده تورلی نسل کشیلری بر برسی ایله قاتناشوب عمر ایتکانلر. الحاصل برون وقتده‌وق خلق بر اورندن ایکنچی اورنغه کوچوب یورگانلر (١) بعض وقتده یاڭا یرگه کوچوب کیلگان کشیلر شول یاڭا اورنده‌غی خلق‌نی قروب هم قووب، اوزلر یگنه قالوب طورغانلر؛ بعض وقتده برگه قوشلوب ایکیسیده بر اورنده عمر ایتکانلر.

برون وقتده‌نوق زور نسل بولوب طوروچی قارا تەنلی خامیدلردر (хамиты). خامیدلر، کوچوب یوری طورغاچ، بوش مصرغه کیلوب، مصرنڭ اوّلگی کشیلری بولوب عمر ایته باشلاغانلر. آق تەنلی نسل کشیلری آزیانڭ جنوب هم غرب یاغنده هم یاوروپانڭ جنوبنده جایلوب طورغانلر. صاری تەنلی نسل کشیلر (ماغوللر) قتای یرنده عمل ایتکانلر.

عمومی تاریخ‌نڭ باشندوق زور عمل کورساتوب عمر ایتوچیلر آق تەنلی نسل کشیلری‌در. بو خلق اوزلرینڭ تللری هم بعض بیلگولرینه کوره ایکی‌گه

(١) برنچی کتابده‌غی ١٧ هم ١٨ نچی بیتلرنی قاراڭز.

بولنگانلر. بوسی سامیدلر (семиты)، ایکنچیسی آریلر (арейцы) (بو کشیلرنك اسملری سامدن آلنغان بولورغه کیره‌ك). سامیدلرنك هم آریلرنك اوّل طورا طورغان اورنلری میصوپوتامی، سوریه وبونك قسملری بولغان فینیکیاس هم پالیستیناس ایله عربستان در. بو کشیلر آراسینه اول وقتلاغی پالیستیناده طوروچی یاۋریلرده کره.

سامیدلر یوقاریده ایتلگان اورنلرغه کوچوب کیلگان وقتلاه بو اورنلرده اوزلرندن اوّل طوروچی کوشیت (кушиты) اسملی نسل کشیلرینه اوچراغانلر. سامیدلر کوشیتلرنك بر الوشینی اولتروب، بر الوشینی قووب هم قالغان الوشی ایله نکاح آرقاسنده برگه قوشلوب، یاڭا اورنلرده قالغانلر. شول زماندوق سامیدلر کچك آزیاده‌غی طوروس (طاۋر) طاغلرینك جنوبنده، قبریس آطاونده هم مصرده‌ده جایلوب طورغانلر. مصرده‌غی سامیدلر کوشیتلر ایله برگه قوشلوب طورغانلر بولورغه کیره‌ك.

ایك زور اورونغه جایلوب اوطورغان نسل آریلر نسلی در. بو خلق هند یرینه کیلوب اوطورغانلر. اما قایو یرلردن کیلگانلکاری بیلگولی توگل. آنلرنك توب یرلرینی آزیاده‌ده هم یاوروپاده‌ده کوب ازله‌گانلر، اما هر ایکیسنده‌ده طابا آلماغانلر. آریلر هندگه کیلوب، هندنك شرق یاغینه‌ده هم غرب یاغینه‌ده طارالا باشلاغانلر. اوّل کیلوب

اوطورغان یرلری هند صووینىڭ بویی‌در. صوڭغه طابا غانغ صوویننىڭ بوینه‌ده طارالوب، بتون هند یرینی اوز قوللرینه آلغانلر دیوب ایتورگه ممکن.

آرییلرنىڭ ایکنچی بر الوشی ینه زور اوروںلرغه جایلگان. بونلرنىڭ اوطورغان یرلری آریانا ایله میدیادر. بو یرلر شرقدن هند هم غرب‌دن میصوپوتامی، شمال‌دن آستورخان‌دیگزی هم بصره کورفزی (Персидскій заливъ) آرالرنده بولغان یرلردر. یعنی حاضرگی ایران‌ایله افغانستان یرلریدر. بو آرییلرنىڭ عمل قیلا طورغان صولری فقط بصره کورفزی. بو یرلردن آمینیانیه (میصوپوتامی ایله قافقاز آراسی) آلوب، کچوك آزیاغه‌ده باروب کرگانلر. آخرده یاوروپاده‌غی ایکی زور یارم آطاولرینه طارالغانلر؛ یعنی بالقان ایله آپینین یرلرینه، شوگار کوره‌ده غریقلر ایله ریم کشیلری آرییلر نسلی‌در. ایڭ آخرده غاللیا (حاضرگی فرانسا) ایله ایسپانیانىڭ شمال بوینده‌غی یرلرگه باروب طارالغانلر. شولای ایتوب آرییلر نسلی بیك زور یرلرده عمل ایتکانلر. شرق طرفنده غانغ‌دن باشلاب غرب‌ده‌گی ایرلاند‌یاغه قدر صوزلغانلر. شوگار کوره آرییلرنی هندی یاوراپییستلر (индо-европейцы) دیوب آطیلر.

سامیلر نسلینه واویلون کشیلری، سوریه کشیلری،

فینیکیا کشیلری، یاهٔوریلر هم عربلر کره‌در.

آرییلر نسلینه هند کشیلری، میده‌نلر (мидяне)، پیرسیانلر، ارمنلر، غریقلر، ریم کشیلری هم کیلتیلر (кельты) کره‌لر.

АЭ-2004 Пермь өлкәсе
Уен р-ны Югары Сеп
Хәсәнова Рәмзия.

صوك.

اوچونچی جزء «مصر» اسملی کتاب بولاچق.